

*Csűrös András*¹

„LÉGY ERŐS ÉS BÁTOR...”

FEKETE PÉTER 1954-ES KIÁLLÁSA ÉS ANNAK KÖVETKEZMÉNYEI

ABSTRACT

“Be strong and be brave...” The 1954 Speech of Péter Fekete and its Consequences

The study aims to analyse the history of a 1954 speech in detail and explore two related life stories. The ministers were expected to support the forced socialist transformation of the Hungarian agricultural sector in their sermons, in addition to the reading of the bishop's circular letter on the subject. Two pastors, Péter Fekete and Tibor Kovács were not willing to do this. Their 1954 address became much more significant in church history than they had suspected, and unfortunately, it accompanied them for a much longer time than they might have thought. The Memorandum and the testimony of the two assistant pastors was an important moment in the thread of church history.

Keywords: Communism, preaching, status confessionis, Stalinism, pure interpretation of the Word

„Az egész kérdés, jelenség külön alapos tanulmányt érdemelne”² – írta Ladányi Sándor, és ezzel a tanulmánnyal egyháztörténetírásunk ezen adósságát pótolom. Kovács Tibor és Fekete Péter élete és szolgálata kapcsán 1954-es felszólalásukra és következményeire fókuszálok.

„Eléggé közismert – bár részleteibe sok téves, szinte anekdotikus elem vegyült már – Kovács Tibor és Fekete Péter debreceni segédlelkészek 1954–1955. évi fegyelmi ügye, elítélése és Memorandumuk. Ez az ügy és sok hasonló természetű,

- 1 *Csűrös András* (PhD), református teológus-lelkész, történész, a Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Karának egyetemi adjunktusa. csurosandras@gmail.com
- 2 LADÁNYI Sándor: Az evangélizáció, missziói munka megindulásának kérdése, problémája, vitája a magyarországi református egyházban – 1945-ben, és alakulása az azt követő években (kb. 1956-ig). In Uő: *A Magyar Református Egyház 1956 tükrében*, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2006, 199.

csak kisebb port felvert eset külön tanulmányt, részletes elemzést érdemelne”³ – írta máshol Ladányi Sándor, s kutatásaim során egyetértek vele.

Fő forrásként az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található, kifejezetten Fekete Péterről nyitott 359 oldalas dokumentum szolgált. Ebben a dossziében nemcsak későbbi jelentések találhatóak, hanem maga Fekete Péter Memoranduma is, amely bőséges információt közöl – ráadásul első kézből – az eseményekről.

Az 1954-es felszólalásuk egyháztörténetileg sokkal jelentősebbé vált, mint azt sejtették, és sajnálatosan sokkal tovább elkísérte őket, mint gondolhatták. Elég idézni egy 1960-as jelentést, miszerint „Fekete Péter igen tehetséges fiatalember, aki Debrecenben szolgált, erőteljes bethánista volt, komoly konfliktusa támadt 1955-ben Péter János püspökkel, aminek súlyos következményei is lettek.”⁴ „Megtagadta a körlevél utasításait”⁵ – olvassuk máshol a 60-as években, teljesen félremagyarázva az eseményeket.

Fekete Péter Hajdúböszörményben született 1925. október 6-án.⁶ A Debreceni Református Teológiai Akadémián végzett 1951-ben. Feleségével 1953. július 25-én házasodtak össze. Sem katona, sem ösztöndíjas nem volt 1945 előtt.

Fekete Péter és Kovács Tibor jó ismerősök voltak: 1949–1952 között Alcsúton, a Bethánia Szövetség missziói telepén dolgoztak együtt, mindketten SDG-sek voltak.⁷

Kovács Tibor Debrecen-Nagytemplom segédlelkésze, Fekete Péter pedig Ispotály téri segédlelkész és a történések alatt a Debreceni Teológián tanársegéd is volt.⁸

Erdélyi a következőképpen írta le a történetet:

„1953. áprilisban Kovács Tiborral együtt ellenszegült annak az akkori püspöki rendelkezésnek, hogy a mezőgazdaság fejlesztésével kapcsolatban⁹ egy kiadott körlevelet felolvasson és ezzel kapcsolatos felülről kiadott prédikációkat tartson. Ezért 1954. április 13-án állását elvesztette és rendelkezési állomány-

3 LADÁNYI Sándor: Vázlatos történeti áttekintés a magyarországi református egyház közelebbi múltjáról, *Valóság* 37(1994/4), 3–30, 28.

4 „Nagy Lajos” f. n. ügynök jelentése, 1960. május 27. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTTL) 3.1.5.–O-13818/74.

5 FEKETE Péter dosszié. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTTL) 3.1.5.–O-13818/7.

6 TÖRÖK István: *Néhány sor Péter és Irénke emlékére. Határkérdések szolgálatunkban. 1972–1989*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1990, 127.

7 KOVÁCS Tibor: *Orando et laborando. Részletek, visszaemlékezések régi naplók alapján*, Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 2006, 41–46.

8 Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár (a továbbiakban: TTREL) I. 1. i. 20. 0130. Kovács Tibor Törzskönyve.

9 „A földosztás reménykeltő szakaszát az erőszakos tévesztés kétségbeejtő riadalma váltotta fel.” TÖRÖK István: Méltató megemlékezés. A könyv szerzője. In: FEKETE Péter: *Az egyház és a széketa. Teológiai doktori értekezés* (1967), Budapest, Kálvin Kiadó, 1993, 7.

ba helyezték. Egyházi fegyelmit nem folytattak le ellene – legalábbis annak nyomára nem sikerült jutnom. Viszont egy időben rendőri eljárás alá kerültek mindketten. Polgári bírósági eljárás, vagy ítélet sem született ügyében.”¹⁰

Nézzük meg, hogy a korabeli személyes feljegyzések alapján pontosan hogyan történt az ominózus felszólalás!

Először is megjelent egy körlevél, amelyben Békefi Benő teológiailag megalapozta a mezőgazdaság-fejlesztést, ötleteket adott, hogy milyen textusok alapján prédikáljanak a lelkipásztorok a Tiszavidéki Református Egyházkerületben. A textusok nagy része a kegyelemről, az üdvösségről szólt.¹¹ Péter János lelkészek előtt 1954. március 5-én megtartott előadása ennek a körlevélnek az alátámasztását szolgálta. Ebben a teológiailag leginkább visszás bekezdés a következő volt: „Több gyülekezetben most lesz úrvacsoraosztás. Most érkezik meg a püspökök körlevele. Tanácsokkal és buzdításokkal. Nehogy valakiben az a gondolat támadjon, hogy itt most különböző ügyek keverednek össze. Itt e g y ügyről van szó. Ebben az egységben igyekezzünk betölteni a szolgálatot.”¹²

A püspöki körlevél felolvasása kötelező volt. Fekete Péter ezt nem tette meg, de nem ellenállásból: az egyházközségben egyszerre két helyen volt istentisztelet. Az Ispotály téri gyülekezetben a vezető lelkész szolgált, míg Fekete Péter a Téglás kerti állami iskola termében hirdette az Igét és osztott úrvacsorát. Mivel a körlevélből egy példányuk volt, ezért azt Zsíros József parókus lelkész tartotta magánál és olvasta fel, így Fekete Péter ezt nem tudta megtenni.

„A prédikációban a mezőgazdaságfejlesztés ügyére kitérni egyébként a gyülekezetszerűség homiletikai törvénye sem készítette az igehirdetőt, mivel a jelenlévő igehallgatók között egyetlen földműves ember sem volt, s talán az egész Téglás-kerti gyülekezethez nem tartozik földműves foglalkozású, mivel jellegzetesen vasutas és postás foglalkozású emberekből áll a tégláskerti gyülekezet területi helyzeténél fogva”¹³ – írta Memorandumában Fekete.

Kovács Tibor igehirdetésében szintén nem tért ki a magyar földek kérdésére, de a körlevelet felolvasta.

A debreceni lelkipásztorok 1954. március 12-én találkoztak, ahol mindenkinek be kellett számolnia arról, hogy „Milyen benyomást keltett bennük Péter János püspök úr március 5-i előadása?” A következő kérdések arra vonatkoztak, hogy ezt hogyan használták fel az igehirdetésben, hogyan prédikáltak a mezőgazdaság-fejlesztésről (!), felolvasták-e a körlevelet és az hogyan hatott a gyülekezetre.

10 Kivonat „Erdélyi” f. n. ügynök 1964. II. hó 10-i jelentéséből, ÁBTL 3. 1. 5. – O- 13818/89. 26.

11 Uo. 105–108.

12 A betűszedés az eredetiből. ÁBTL 3. 1. 5. – O- 13818/111. Kovács Tibor visszaemlékezése szerint egy esperes ezt aláhúzva azt mondta, hogy „Az úrvacsora és a mezőgazdaság-fejlesztés ügye egy ügy!” Kovács Tibor, i. m. 53.

13 Memorandum, ÁBTL 3. 1. 5. – O- 13818/115-116.

A felszólalásokban egyesével ismertetni kellett az igehirdetés vázlatát is. Dezső László nagytemplomi lelkész, kisköri elnök elmondta a megjelenteknek, hogy az 1954. március 7. és április 30. közötti összes igehirdetést, biblióra-vázlatot be kell küldeni az esperesi hivatalba, „mely azokat az egyetemes konventhez továbbítja. Az illusztrációkat tehát a mezőgazdaság területéről kell venni ezekben az időkben.”¹⁴ Úgyhogy az igehirdetéseknél a mezőgazdaságról kell szólnia és ehhez a mezőgazdaságból vett illusztrációkat kell alkalmazni, a mezőgazdaságról szóló textusokhoz.

Az egyesével történő beszámolókról szintén lehetne külön értekezni, hiszen többen az „infantilis allegória” új műfaját teremtették meg.¹⁵ A beszámolók között hangzott el Kovács Tibor hitvallása. Az előadás előtt Kovács Tibor elmondta, hogy a körlevelet felolvasta¹⁶ ugyan, de „lelküismereti, teológiai és methodikai okai voltak” annak, hogy nem tért ki külön a prédikációban a szövetkezetesítésre. Az indokait az előadás után fejtette ki.

A beszámolók végén, amikor a lelkészi kiskör vezetője már fel is kérte az esperest előadásának megtartására, megkérdezte, hogy „Van-e még valaki, aki az elmúlt vasárnap d.e. szolgált Debrecenben, s nem számolt be? Számoljon még be az is röviden!”. Erre felállt Fekete Péter és megtartotta beszámolóját. Fekete Péter tehát megúszhatta volna a beszámoló tartását, de hozzáállása, hite, karaktere nem engedte, s mint kiderült, ez egyben a status confessionis pillanata is volt.

Fekete Péter elmondta, hogy a körlevelet nem tudta felolvasni, a mezőgazdaság-fejlesztésnek nem ellensége. Teológiai és lelkiismereti okokból nem tért ki erre az ügyre az igehirdetésben. „Kötelességemnek érzem még azt elmondani, hogy egyáltalán nem tudom elfogadni püspök úr előadásának azt a teológiai okfejtését, indokolását sem, hogy t. i. az úrvacsorában és a többi kenyérért folytatott munkában ugyanaz az ügy történik.”¹⁷ Dezső László erre azt válaszolta, hogy kéri, keresse meg őt a két segédlelkész egy „pásztori” beszélgetésre.

A felszólalások után az esperes előadása következett. Azután néma csend lett a teremben, és mindenki a két segédlelkészre nézett, várva, hogy az ő hozzászólásuk következik. Kovács Tibor és Fekete Péter egymás mellett ültek, de

14 Memorandum, 116.

15 Madarász József kerekestelepi lelkész beszámolója szerint ahogy Zákus előtt új lehetőséget nyílt meg, úgy most a mezőgazdaság-fejlesztés is új lehetőséget nyitott meg. Volt olyan, akit a biblióra után, vagy a presbiterek az istentisztelet előtt külön kértek, hogy ne olvassa fel, vagy ne szője bele az igehirdetésben a kollektívizálást, de ők mégis megtették. A körlevelet felolvasta, s a rendkívüli jó hatás bizonyossága, hogy közbeszólt valaki hangosan: „Köszönjük szépen” – hangzott el Molnár Gyula nagycsere-halápi lelkésztől. Nehéz ezt őszinte kitörő köszönetként értékelni. Voltak, akik továbbmentek a szervilizmusban: „Rápolti László ondód-mácsi lp.: Textusa I. Pét 2:11–12. Az önzés, a kuláktérmetzet benne van minden emberben. – Hogyan neveljünk szocialista embert? Ezt a feladatot bízta reánk Isten. A körlevelet felolvasta, s jó hatással volt.” (117.)

16 Kovács Tibor „minden kommentár nélkül szolgálata végén szó szerint felolvasta”. Memorandum, 114.

17 Uo. 120.

nem beszéltek egymással. Kiss József esperes előadása alatt jegyzetelték le azokat a gondolataikat, melyeket „az előadás, illetve a prédikációvázlatok fölötti megütöközésük váltott ki belőlük.”¹⁸

Kovács Tibor felszólalásában az úrvacsora hitet építő jellegét hangsúlyozta, azt, hogy imádságos készülése alatt hogyan kerültek elé a gyülekezeti tagok, s ez hogyan befolyásolta az igehirdetésének tartalmát. Kovács Tibor aztán rátért a teológiai kérdésre is. Ebben Barth 1951-es nyílt levelét idézte fel, miszerint „a mai modern emberi megoldások igenlését a keresztyén üdvözet részévé teszik”.¹⁹ Szerinte ebbe a hibába, eltévelyedésbe esett több igehirdető is a kiadott vázlatok alapján. „Ennél már csak az az igeértelmezés lenne elrettentőbb, ha – történetesen Afrikában élnénk –, és a tevehajcsárok felé ezt az Igét tartanánk alkalmas textusnak, hogy „adá Jézus a kenyeret az Ő tanítványainak... és a sokaság a lábai elé tevék?”²⁰

A textus félreértelmezésén túl másik problémaként fogalmazta meg a kozmikus válság „vulgáris használatát”, miszerint „mintha az lenne a feladatunk, hogy bizonyos témákat sulykoljunk bele a gyülekezetbe”. Ennek mentén kifogásolta, hogy az esperes által előterjesztett igemagyarázatokban az üdvösségről van szó, mégis aktuális kérdésekre helyezték vele a hangsúlyt. Kovács Tibor szerint hasonlóért elsőéves teológusként „kikaptak volna”. A következő bekezdésében azt hangsúlyozta, hogy nem „az ügy lényege, hanem kiviteli módja ellen vannak súlyos kifogásai”. A nagytemplomi segédlelkész elmondta, hogy a körlevelet felolvasta, bár voltak olyan mondatok benne, melyekkel nem értett egyet. Fekete Péter rövid felszólalásában csatlakozott Kovács Tiborhoz. Azt kérte, hogy a prédikációvázlatokat küldjék el a teológia szakprofesszorainak, ezzel is csatlakozva az első felszólalóhoz, miszerint ezek nem állják meg a helyüket a homiletika tudomány kritériumai szerint.

A két segédlelkész megszólalását döbbszent csönd követte. Fekete Péter azt mondta Kovács Tibornak, hogy a „teve-hasonlatot” és az elsőéves teológusról szóló mondatot nem lett volna szabad mondania. Ezzel utóbbi egyetértett. Volt, aki felháborodott a hozzászólásukon, volt olyan, aki azt javasolta, alakuljon egy kis bizottság, kettőjük igehirdetésének „megjavítására, valamint kettőjük döntésre-segítése érdekében”.²¹

A gyűlés után ketten Fekete Péter lakására mentek, ott legépelték a hozzászólásaikat, leellenőrizték a hivatalos jegyzőkönyvhöz képest, és pár fűltnával is egyeztettek; majd azt elküldték Péter Jánosnak és a debreceni teológiának is azért, hogy ne szóbeszédekből tudják meg, mi történt, hanem az ő interpretációjuk alapján értesüljenek az eseményekről.

18 Uo. 120.

19 Uo. 121.

20 Uo. 122.

21 Farkas Pál esperes javaslata volt. Uo. 123.

1954. március 14-én Kovács Tibor délelőtt a Kollégium Oratóriumában prédikált, de kapott egy püspöki szóbeli üzenetet, hogy már délután ne prédikáljon a Nagytemplomban és másnap reggel 9 órára menjen be a püspökhöz. A kihallgatás előtt Kovács Tibor, Fekete Péter és párjaik imaközösségre gyűltek össze. A napi Ige a Józsué 1, 7–8. volt, ami bátorította őket a status confessionisban.²² Kovács Tibor kihallgatása 10:00–11:30 között zajlott. Kovács Tibor elmondta, mi készítette a kisköri hozzászólására. A tiszavidéki püspök szerint KT hozzászólása „szeretetlen, erkölcstelen, hitetlen, és értelmetlen beszéd volt”.²³ Szóbelileg utasította arra, hogy nem szolgálhat, „s a szilencium idejét használja fel magatartásának átgondolására”.

Március 15. délután Péter János behívatta Fekete Pétert is. A kihallgatást Péter János azzal kezdte, hogy átadta Feketének a teológiára történő adjunktusi kinevezését, mely március 1-én lépett hatályba, 1100 forintos fizetéssel, ami jóval az átlagkereset felett volt.²⁴ A kinevezést a püspök március 6-án aláírta, de március 15-én délelőtt megsemmisítette. A megsemmisítés oka az volt, hogy Fekete azonosította magát Kovács Tibor felszólalásával. Fekete Péter püspök előtti megnyilvánulását némi szubjektivitással bátornak és erősnek tudnám nevezni.

Péter János emelkedett hangerővel mondta el, hogy sok szeretetet és hosszú tűrést „pazarolt” kettejükre. Fekete Péter szerint az egyház és a püspök iránti féltésből mondta el hozzászólását, majd

„rámutatott azokra a hazugságokra, amelyekkel püspök urat félrevezetik egyrészt egyházi gyűléseken elhangzó hízelkedő hozzászólásokkal, másrészt személyes információkkal, s nem engedik püspök úrnak meglátni a valóságot. [...] Ha tehát építő szolgálatot akarunk végezni egyházunk és népünk javára is, akkor legelőször azt az egész hazugságrendszert kell lebontanunk, amelyben jelenleg él egyházi Isten és emberek felé egyaránt.”²⁵

Majd Fekete Péter bírálta azt a metódust, amikor az általános és a különös kegyelem összefolyik, amikor olyanról szól az igehirdetés, ami sem a textusnak, sem a Biblia tanításának nem felel meg. Erre Péter János azt válaszolta, hogy „Kovács Tibor és Fekete Péter nem szeretik Jézust, református egyházunkat, népünket, s azt ő már nem is igényli, hogy őt szeressék, mert ő kiváltságnak tartja Istentől, hogy szeretheti Kovács Tibort és Fekete Pétert”. Erre Fekete elmondta, hogy

22 „Csak légy bátor és igen erős, hogy vigyázz és mindent ama törvény szerint cselekedjél, amelyet Mózes, az én szolgám szabott elődbe; attól se jobbra, se balra ne hajolj, hogy jó szerencsés lehess mindenben, amiben jársz! El ne távozzék e törvénynek könyve a te szádtól, hanem gondolkodjál arról éjjel és nappal, hogy vigyázz és mindent úgy cselekedjél, amint írva van abban, mert akkor leszel jó szerencsés a te utaidon és akkor boldogulsz.”

23 Uo. 124.

24 „A havi átlagkereset először 1954-ben érte el az 1000 forintos határt.” <https://bank360.hu/blog/meglepo-adatokat-kozolt-az-mnb-kiderult-jobb-volt-e-a-kadar-rendszerben> [letöltés ideje: 2023. 10. 24.]

25 Uo. 125.

ő szereti a püspököt, mégpedig pont úgy, hogy őszinte vele. Fekete még bírálta a körlevelet, majd Péter János megismételte Kovács Tibornak mondott gondolatát, miszerint „Fekete Péter is kísérletet tett magatartásával arra, hogy magát a magyar református egyház szolgálati rendjéből kirekessze”, ezért neki is szolgálati tilalmat rendelt el. Péter János szóhasználata mintha próbált volna hozzáigazodni Fekete Péter kegyességéhez, amiben aztán odáig jutott, hogy sikerült Jézus szeretetével zsarolnia a segédlelkészt.

Feketét többen felkeresték lakásán és a felszólalás visszavonására igyekeztek rábeszélni, ki kedvesen, ki fenyegetve. Március 24-ére a püspök összehívta a debreceni lelkésztestületet, amelyen Varga Zsigmond teológiai tanár bevezető áhítatával véleményezte az eseményeket, az I. Timótheus 4, 1–11. alapján („az utolsó időkben némelyek elszakadnak a hittől, mert megtévesztő lelkekre és ördögi tanításokra hallgatnak...”). Varga Zsigmond ördöginek és gonosz lelkek tanításának nevezte a két korábbi hozzászólást. Ezt a püspök másfél órás előadása követte. Ebben kifejtette, hogy a mostani egyházkormányzat nem leszűkítette Krisztus keresztjének értelmét, hanem meggazdagította azzal, hogy „népünk életének jó ügyeiben részt vesz”. Péter János ezután Kovács Tibor teve-hasonlatáról azt mondta, hogy ezzel 9 millió ember kenyérkeresetét tette vicc tárgyává. A segédlelkészek korábbi hozzászólásai szerint „hitetlen, erkölcstelen, felelőtlen, értelmetlen és szeretetlen beszéd volt”.²⁶

Péter János után Ferenczy Károly nagytemplomi lelkész, egyházkerületi főjegyző szólt hozzá, aki egyben Kovács Tibor principálisa is volt. Ahogy lennie kellett, először bűnbánatot gyakorolt, majd megkérte a jelenlévőket, hogy együtt segítsenek tanítani „Isten-, ember- és világismeretből” segédlelkészt. Utána teológiai kérdésekben jövő kioktatással zárta felszólalását.

Fekete Péter emelkedett szólásra. A Memorandumban rögzíti, milyen trinitológiai problémái voltak a püspök felszólalásával, de ezeket nem mondta el, mert nem akarta a hangulatot tovább szítani. Hozzászólásában pozitív hangot ütött meg: örömmel vette, hogy püspök úr kifejtette a világ megváltásával kapcsolatos álláspontját, ami nem az üdvuniverzalizmus. Utána közös platformra igyekezett helyezkedni Péter Jánossal: mindannyian a kereszt fényében akarják szolgálni népüket. Elhíresült hozzászólásuk féltő szeretetből fakadt, indoka pedig egyetlenegy volt: „az Ige tiszta hirdetésének és a sákramentumok tiszta értelmezésének megóvása egyházunkban, az Ige egyházában.”²⁷

Fekete elmondta, hogy a mezőgazdaság-fejlesztést egyházi ügynek tekintik és azzal kapcsolatban nem ellenségesek. Felszólalása végén kifejtette a névtelen, de ekkorra már mindenki számára ismertén Békefi Benő által írt vázlatokról, hogy „legnagyobb része emlékeztetett bennünket Ravasz László Homiletikájának azokra a vicc-számba menő elrettentő prédikációparadigmáira, melyeket ő a rationa-

26 Uo. 128.

27 Uo. 130.

lizmus igehirdetésének szemléltetésére sorol fel ott...²⁸ Fekete Péter végül azt kérte, hogy alakuljon egy teológiai bizottság, amelyben ők is kifejthetik véleményüket, meglátásaikat.

Ezt követően Bartha Tibor beszélt, aki kifejtette, hogy „felmérhetetlen a kár”, amit ketten okoztak, hiszen többen a gyülekezetében őt antikrisztusnak nevezik. Ezt a megjegyzését személyes találkozójukon szinte leleplezték. Fekete és Kovács megkérdezte Barthát, hogy kik azok a gyülekezeti tagjai, mert szívesen felkeresik őket, de Bartha hátrított, „csak általánosságban beszélt”. Bartha Tibor hozzászólásában már az ítéletet is meghozta, mintha ő lett volna a püspök: „vagy beáll Fekete Péter és Kovács Tibor is ebbe a vonalba, vagy már mehetnek is.”²⁹ Barthát kicsit korrigálva zárszavában Péter János elmondta, hogy még „nincs világossága arra nézve, hogy mi lesz a büntetés”.³⁰

Bartha Tibor a gyűlés után esti beszélgetésre hívta meg a két segédlelkészt. Várható volt, hogy nem lesz jó hangulatú a beszélgetés. Végül meddőre sikeredett, hiszen Bartha őket a mezőgazdaság-fejlesztés ellenségeinek próbálta beállítani, míg ketten arról beszéltek, hogy a metodikával van bajuk.³¹ Nem jutottak előrébb.

1954. április 13-án ült össze a Missziói Felügyelő Bizottság.³² Ferenczy Károly elnökként úgy nyitotta meg az ülést, hogy a két segédlelkész engedetlenségéről lesz szó, ezzel jelezve előre, hogy milyen döntést fognak hozni. Rendelkezési állományba és kongrua-megvonásba helyezték őket. Az indoklás az volt, hogy az úrvacsorai szolgálatuknál nem prédikáltak a mezőgazdaság-fejlesztésről. Fekete Péter sajnálatának adott hangot, hogy nem beszéltek a lényegről. Fegyelmi nem volt, jegyzőkönyvet az érintettek nem kaptak. Aznap keltezéssel kapták meg a püspök levelét a rendelkezési állományba helyezésről.

A két segédlelkész április 15-én írt levelet Péter Jánosnak, amelyben a „szilencium eredményeiről” tájékoztatták. A levélre szóbeli választ kaptak a főjegyzőtől: a püspök nem fogadta el a levelüket elégséges alpnak arra, hogy visszahelyezze őket.³³

Az ügyről semmilyen írást soha nem kaptak, még SZTK-munkaadói igazolásukat sem állították ki, ezzel súlyos nehézségbe sodorva a két férfit. Kovács Tibor a debreceni Gyógyszergyárban, majd Gázlámpagyárban lett segédmunkás, Fekete pedig először Debrecenben maradv a erdőgazdálkodásnál helyezkedett el, papírmunkát végzett, majd Miskolcon lett gyári munkás.³⁴

28 Nem biztos, hogy jó döntés volt ebben a feszült helyzetben Ravasz László nevét kimondani. Uo. 131.

29 Uo. 129.

30 Uo. 131.

31 Uo. 132–133.

32 Ennek a szervezetnek nincs jegyzőkönyve, elérhető levéltári fondja a TTREL-ben, s még a püspöki iratok között sem bukkan fel a létezése.

33 Uo. 136.

34 Fekete Péter gyárban fizikai munkát végzett, fél tudóval. Lásd: Memorandum, 31.

1955 júniusában Berekfürdön Szabó Dániel pár társával megkérte Békefi Benő nyírségi esperest, hogy Kovács Tibor és Fekete Péter ügyét vizsgálják felül és állítsák őket újra szolgálatba. Békefi szerint nem a teológiájukkal, hanem a magatartásukkal volt baj. Szabó Dániel ezt megírta a két lelkésznek.

„Amikor Kovács Tibor is megismerte ezen levél tartalmát, nem értettünk egyet azzal, hogy a mi magatartásunkba van a hiba, mi azt mondtuk, hogy mi a teológiai vonallal nem értettünk egyet és nem helyeseljük azt a meghatározást, hogy a mi magatartásunkba van a hiba. Így ennek következtében határoztuk el, hogy az ügyünkben keletkezett anyagokat rendszerbe foglalva felküldjük az egyházkormányzatnak tiltakozásul az ellen, hogy a mi magatartásunkba van a hiba.”³⁵

1955 júliusában kezdte el Fekete Péter szövegezni a Memorandumot,³⁶ részenként megmutatta Török Istvánnak és Czeglédi Sándornak. Ők szóban fűztek hozzá megjegyzéseket. A végén Kovács Tibor leellenőrizte. A teológiai tanárok, felesége és Kovács Tibor javaslatára három szakasz kimaradt a Memorandumából. Az elsőben arról volt szó, hogy Péter János legutóbb életszínvonal-romlásról beszélt, korábban javulásról. „A második szakasz az egyház prófétai szolgálatról szólt, amelyben püspök úr előadásának a »kulák és a deportáltak« kérdésének bírálatával foglalkozott.” A harmadik a munka szentségéről szólt, és a földtől való elidegenedés kérdéséről. Amikor kész lett, elküldték a budapesti, a debreceni teológia professzorainak 1955. augusztus 10-én, majd Péter Jánosnak, Bereczky Albertnek és Békefi Benőnek is 11-én.³⁷ Végül az első ötletet elvetve nem juttatták külföldre a Memorandumot, és ezen szándékától el is állt Fekete Péter.

A Memorandumban egy bevezetőt követően forrásként bemásolták az ominózus körlevelet is Békefi Benőtől, illetve Péter János lelkészek előtt 1954. március 5-én megtartott előadásának szövegét is. A Memorandumhoz csatolták mindkettőjük igehirdetésének vázlatát.

A dokumentum hátralévő részében Fekete Péter kifejtette teológiai meglátásukat a prédikációvázlatokkal, majd Péter János 1954. március 5-i előadásával kapcsolatban. A Memorandumnak meglelt a következménye: mindkettőjüket elvitte az ÁVH. Fekete Pétert nyolc hétig tartották zárva, Kovács Tibort pedig augusztus 20-tól október 31-ig.³⁸ A kihallgatáson kívül semmi tárgyalás, per nem volt.

35 Jegyzőkönyv Fekete Péter kihallgatásáról. Debrecen, 1955. szeptember 3-án. ÁBTIL 3. 1. 5. – O -13818/68-69.

36 Memorandum, 101.

37 ÁBTIL 3. 1. 5. – O -13818/30-39.

38 FEKETE Károly: *In memoriam Kovács Tibor (1924–2006). Orando et laborando.* A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2006/2007. évi értesítője a 469. tanévről, Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2007, 44.

Korábbi tanulmányok ellenére³⁹ Kovács Tibor a törzslapja szerint nem azonnal hagyta abba a lelkipásztorkodást. 1954. április 13. és 1956. november 1. között rendelkezési állományban volt. 1956. nyár elején Péter János rehabilitálási szándékkal megkérte, hogy együtt prédikáljanak a Debrecen Mester utcai gyülekezetben, ahol a forradalom után lett segédlelkész, „de már nem ment úgy az igehirdetés, mint régen. Valahogy reménytelennek láttam mindent, csak a család vigasztalt.”⁴⁰ Balmazújvárosba került, majd 1959–1963 között Debrecen Nagysándor-telepen volt lelkipásztor.⁴¹ „Heti egy alkalomra volt engedélyem a kiegészítő iskola apró termecskéjében, melybe tíz öreg néni fért be rajtam kívül. Minden más alkalmat megtiltottak. A légkör nehezebb volt mint valaha. A hurkot egyre jobban torkomra szorította »édesanyám«: a hivatalos egyház. Elhatároztam, hogy megvalósítom régi vágyamat: szolgálni a fogyatékosok közt.”⁴² 1963-ban lemondott a lelkészségről, gyógypedagógus lett. Hogy el tudjon költözni, eladta palástját és Tornanádaskára költözött. 1991-ben rehabilitálták. Kovács Tibor a rendszerváltás után beszédtechnikát tanított a Debreceni Teológián.⁴³

Később Fekete Péter felesége kántor lett Szalkszentmártonban, úgyhogy Fekete oda kérte áthelyezését, segédlelkészi kirendelését, majd Szabadszállásra került. 1959-ben Tiszavárkonyban,⁴⁴ utána Jászberényben volt lelkipásztor. Később is folyamatos hátrátételt szenvedett: 1958-ban egy utolsó kérés ellenére sem engedték, hogy Debrecenben temetési szolgálatot vállaljon.⁴⁵ Folyamatosan megfigyelés alatt tartották, a család szerint halála napjáig, 1959-ben például olyan dehonesztáló jelentés készült róla, miszerint gyerek-istentiszteleteket tart és bábozik is a gyere-

39 PAP László: *Tíz év és ami utána következett. 1945–1963. Adalékok a Magyarországi Református Egyház XX. századi történetéhez*, Bern, EPMSZ, 1992, 130.

40 KOVÁCS Tibor, i. m. 70–71.

41 1956. november 1. – 1957. november 15.: Debrecen – Mester utca, 1957. november 15. – 1959. szeptember 30.: Balmazújváros, 1959. október 1. – 1959. október 31.: Debrecen – Nagy Sándor telepen segédlelkész, majd 1959. november 1. – 1963. július 31. között parókus lelkipásztor. Lelkészi állásába rehabilitálva, visszahelyezve 1991. január 17-i közgyűlésen. TTREL I. 1. i. 20. 0130. Kovács Tibor Törzskönyve.

42 KOVÁCS: *Orando et laborando*, 71.

43 FEKETE: *In memoriam Kovács Tibor*, 44.

44 „Nagy Lajos” f. n. ügynök jelentése, Szolnok, 1960. május 27. 13–14.

45 Asztalos Zoltán selyebi lelkész (Abaúji egyházmegye) 1958. június 11-én számolt be az alábbi megdöbbentő, de nagyon jellemző esetről esperesének. Apósának a halálos ágyán két kívánsága volt. Hamvasztással temessék, tehát Debrecenben. A másik: őt Fekete Péter tiszavárkonyi lelkész (Délpesti egyházmegye) temesse, mert ő volt „az az eszköz, akin keresztül az Úr Jézus Krisztusban élő hittel ajándékozta meg. Ettől fogva baráti és lelkigondozói kapcsolat fűzte őket össze.” „A felkért lelkész megkapta esperesétől a szolgálati engedélyt – csakhogy őt 1955-ben Kovács Tibor segédlelkéssel együtt a rendőrség néhány hétre őrizetbe vette, mert teológiai alapon szót emelt a Békefi Benő által írt »téesz-prédikációk« teológiai alapjai ellen. Kulcsár Dezső debreceni püspökhelyettes ezért nem engedélyezte az ő szolgálatát. Hiába hangzott el felé az az érv, hogy »hiszen egy halálra ítéltnek is teljesítik az utolsó kívánságát«. Ez nem bizonyult érvenek – a személy számított.” BARCZA József: Az 1956-os forradalom megtorlása a Magyarországi Református Egyházban. Megtorlások a gyakorlatban, *Confessio* 18(1994/2), 63–78, 76.

keknek, s a jelentés szerint ez kimeríti a bálványimádás tényállását.⁴⁶ „Nagy Lajos” f. n. ügynöknek feladata volt, hogy Fekete Péteréket megfigyelje, 1960-tól legalább 1963-ig.

Egy jelentés⁴⁷ szerint Fekete kapcsolatot tartott fenn Zimányi Józseffel, Török Istvánnal, Czeglédy Sándorral, Borbély Béla lelkésszel (Vencsellő), Bartha Éva mikepércsi tanítóval. Egy másik jelentés még hozzáteszi Szabó Dánielt, Békési Andort.⁴⁸

Megfigyelése jó ideig eltartott. 1967. augusztus 8-án például egy konspiratív házkutatási javaslat született az angol propagandaanyagok felkutatására, ami végül amatőr okok miatt hiúsult meg: nem tudták kinyitni az ajtón lévő biztonsági zárat.⁴⁹

Feketéről azt állította Erdélyi f. n. ügynök 1964-ben, hogy „a Bethánia egyik legtanultabb szellemi irányítója”.⁵⁰ Kár, hogy mindvégig tagadta, hogy ő bethánista lenne, s bizonyosan nem volt 1964-ben irányítója ennek a kegyességnek sem ő, sem más.

Fekete Péternek később is volt egy botránya, amit már maga az állambiztonsági szerv a rendőrséggel karöltve leplezett le. Az 1960-as évek végén tartott illegális összejövetelt, melyet lebuktattak. Ezen az ülésen részt vett Fábíán József, a püsködi egyház elnöke, valamint Sréter Ferenc, a Testvérgyülekezet vezető lelkésze, és mindketten ennek hatására lemondtak tisztségükről. A 16 fős összejövetelt 1969. augusztus 18-án nyílt rendőri intézkedéssel feloszlatták.⁵¹ „Ezt követően Bartha püspök Feketének tudtára adta, hogy a bizalma vele szemben megrendült és azon gondolkodik, hogy a tanulmányi anyagot esetleg mással fogja elkészíttetni. Határozottan figyelmeztette, hogy amit tesz az sem az egyháznak, sem az államnak nem jó, és amennyiben továbbra is lelkész akar maradni az elbeszélgetésnek megfelelően változtasson magatartásán.”⁵²

Fekete Péter dossziéját hivatalosan 1970. december 16-án zárták le, de megfigyelése biztosan tovább tartott.⁵³ Fekete Péter 1984-ben,⁵⁴ Kovács Tibor 2006-ban halt meg.

Nem volt fegyelmi tárgyalás, semmilyen ítélethozatal. Egyikük törzslapján sincs bejegyezve, hogy fegyelmi eljárás lett volna ellenük. Fekete Péter és Kovács Tibor ügye igazából nem volt fegyelmi ügy, hiszen mindenfajta tárgyalás, diskurzus nélkül ítelték el őket. 2024-ben az Ige Éve van az egyházunkban. Ha van két bátor hitvallója a tiszta Igének, akkor az Fekete Péter és Kovács Tibor. Ezt húzta alá Török István is, 1956-os egyházkerületi közgyűlési felszólalásában: „Ezekben a termekben hoztak ítéletet fiatal szolgatársaink felett, akik állásuk, és személyes

46 Ecsedi f. n. ügynök jelentése, 1959. október 8. ÁBTL 3. 1. 5. – O- 13818/.

47 Pozsonyi Gábor rendőrhadnagy feljegyzése, Debrecen, 1965. július 7. ÁBTL 3. 1. 5. – O- 13818/180–181.

48 Szolnok megyei Rendőrfőkapitányság jelentése, Szolnok, 1966. március 28. 126–127.

49 147–150.

50 Kivonat „Erdélyi” f. n. ügynök 1964. II. hó 10-i jelentéséből, ÁBTL 3. 1. 5. – O- 13818/89. 26.

51 „Megtérő” f. n. ügy realizálásáról. Összefoglaló jelentés. ÁBTL 3. 1. 5. – O- 13818/351–355.

52 Uo. 353–354.

53 Uo. 358.

54 TÖRÖK: *Néhány sor Péter és Irénke emlékére*, 127–129.

szabadságuk kockáztatásával is szót emeltek az igehirdetés tisztasága és szabadsága mellett.⁵⁵

Szűcs Ferenc publikációjában az 50-es évek hitvalló helyzeteit, pillanatait fűzte össze gondolatmenetében: „Tudjuk, hogy ha Magyarországon nem is született egy a Barmeni Nyilatkozathoz hasonló hitvallás, elhatárolódó előadások, felszólalások jelezték, hogy ez a herezis nem maradt visszhang nélkül. Gondolhatunk a későbbi budapesti utód, Vályi-Nagy Ervin »Isten vagy történelem« című emlékezetes felszólalására a balatonfüredi lelkészértekezleten, a Fekete Péter és Kovács Tibor nevével fémjelzett debreceni Memorandumra, vagy éppenséggel a Budapesti Teológia 1955-ös centenáriumára elkészült Hitvalló Nyilatkozatra.”⁵⁶

A Memorandum és a két segédlelkész hitvallása fontos mozzanat volt az egyháztörténet fonalában.⁵⁷ Hiszen hatást gyakorolt pár budapesti teológusra, fiatal lelkészre, akik ennek az ügynek a hatására kezdték el leírni gondolataikat, ebből született meg az 1955-ös Hitvalló Nyilatkozat. Nehéz azt rekonstruálni a meglévő forrásaink alapján, hogy ez a hitvalló magatartás óvatosságra intette-e az egyházvezetést a kiadott igehirdetés-vázlatok terén.

Fekete Péter és Kovács Tibor esete egy hatalmas kiáltó szó volt az Ige tiszta hirdetése, a sákramentumok helyes kiszolgálása és a magyar földművelő emberek védelmében. Hitvalló kiállásuk kiáltó szó volt a pusztában, és ez a kiáltás sokakhoz eljutott. Később több személyes életútból tudjuk, hogy Fekete Péter szolgálata nyomán Isten Szentlelke megcselekedte azt, amiben a kommunizmus csődöt mondott: átformálta az embert.⁵⁸

55 Idézi: HOTORÁN Gábor János: „... akinél pedig az én igém van, beszélje az én igémet igazán.” *Török István, az igeteológus* (doktori értekezés), Debrecen, DRHE, 2019. 181. chrome-extension://efaidnbmnnnibpajpcgleclefindmkaj/https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/bfa-2ac08-f7c6-4ed2-be02-c93c98ad7503/content [letöltés ideje: 2023. 11. 15.]

56 SZÜCS Ferenc: Dr. Nagy Barna és a Budapesti Református Teológia, *Confessio* 31(2007/1), 36.

57 „Mi pedig a belső szabadságunkat őrizzük meg a kényszerű külső történelek közepette. Hozzánk szól Jézus, nekünk van egy Bibliánk, nekünk van egy Megváltónk, nekünk van egy élő Urunk, s addig vagyunk hívők, amíg önként halljuk meg Jézus szavát. És nem parancsolják nekünk, hogy mi az a jézusi szó, amit meg kell hallanunk. Fekete Péter és Kovács Tibor református lelkészek 80 napos zárka árán sem voltak hajlandók az újkenyéri úrvacsorából kihallani a kommunista »püspöki« parancsszót: »Lépj be a TSzCs-be! -az új kenyérré!« – Erről prédikálni ugyanazt jelentené, mint a tevehajcsársárolól szólni egy arab országban azért, mert »az őt kenyeret és két halat az ötezrek elé tevék«. Ők a Jézus halálát hirdetik! -mondták hitvallóan» HEGEDŰS Loránt: *Apokalipszis most és mindörökké. A Jelenések könyve teológiai, szellem-, társadalom- és természet-tudományos szempontjai ma – utoljára*, Budapest, Püski, 2005, 103–104.

58 PIPES, Richard (szerk.): *Az ismeretlen Lenin. A titkos archívumból*, Budapest, XX. Századi Intézet, 2002, 177.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BARCZA József: Az 1956-os forradalom megtorlása a Magyarországi Református Egyházban. Megtorlások a gyakorlatban, *Confessio* 18(1994/2), 63–78.
- FEKETE Károly: *In memoriam Kovács Tibor (1924–2006). Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2006/2007. évi értesítője a 469. tanévről*, Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2007.
- FEKETE Péter: *Az egyház és a szekta. Teológiai doktori értekezés (1967)*, Budapest, Kálvin Kiadó, 1993.
- HEGEDŰS Loránt: *Apokalipszis most és mindörökké. A Jelenések könyve teológiai, szellem-, társadalom- és természettudományos szempontjai ma – utoljára*, Budapest, Püski, 2005.
- HOTORÁN Gábor János: „... akínél pedig az én ígém van, beszélje az én ígémet igazán.” Török István, az igeteológus (doktori értekezés), Debrecen, DRHE, 2019. 181. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgglefindmkaj/https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/bfa2ac08-f7c6-4ed2-be02-c93c98ad7503/content
- KOVÁCS Tibor: *Orando et laborando. Részletek, visszaemlékezések régi naplók alapján*, Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 2006.
- LADÁNYI Sándor: Vázlatos történeti áttekintés a magyarországi református egyház közelebbi múltjáról, *Valóság* 37(1994/4), 3–30.
- LADÁNYI Sándor: Az evangélizáció, missziói munka megindulásának kérdése, problémája, vitája a magyarországi református egyházban – 1945-ben, és alakulása az azt követő években (kb. 1956-ig). In Uó: *A Magyar Református Egyház 1956 tükrében*, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2006.
- PAP László: *Tíz év és ami utána következett. 1945–1963. Adalékok a Magyarországi Református Egyház XX. századi történetéhez*, Bern, EPMSZ, 1992.
- PIPES, Richard (szerk.): *Az ismeretlen Lenin. A titkos archívumból*, Budapest, XX. Századi Intézet, 2002.
- SZŰCS Ferenc: Dr. Nagy Barna és a Budapesti Református Teológia, *Confessio* 31(2007/1)
- TÖRÖK István: *Néhány sor Péter és Irénke emlékére. Határkérdések szolgálatunkban. 1972–1989*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1990.